

821.153.41.09-32 Андрић И.
<https://doi.org/10.18485/kij.2023.70.2.14>

ЈЕЛЕНА Г. ГРЕБОВИЋ*
Основна школа „Стеван Сремац”

Оригинални научни рад
Примљен: 12. 9. 2023.
Прихваћен: 28. 10. 2023.

(РЕ)КОНСТРУКЦИЈА ПРИПОВЕТКЕ „ЈЕЛЕНА, ЖЕНА КОЈЕ НЕМА”

Рад се бави тумачењем Андрићеве приповетке „Јелена, жена које нема” са аспекта (ре) конструкције њеног настанка. Ово дело представља синтезу и круну Андрићевог укупног стваралаштва. Представљен је методички приступ обраде приповетке „Јелена, жена које нема”. Жанровски комплексно и тешко одредиво дело имало је свој пут приликом настајања. Приказана је генеза приповетке, мотиви и симболи који се јављају у делу. Рад тежи да (ре) конструише настанак *Јелене*, те да објасни мотиве и битне елементе које везујемо за њу, и напослетку нуди ново тумачење већ формиране Јелене у причи. За аутора је она еквивалент машти и надахнућу за којим Андрић упорно трага, сустиже их и опет му измичу. Нема их, а опет постоје, и тако у круг.

Кључне речи: Јелена, жена које нема, Андрић, приповетка, проза, *ЈА*-прича.

Наставни програми приповетку „Јелена, жена које нема”, Иве Андрића прописују прво у седмом разреду основне школе (ученици тумаче одломак), а потом се у трећем разреду средње школе дело обрађује у целости. Настава српског језика и књижевности ученицима омогућава да анализирају стваралаштво једног од класика српске књижевности, те да се упознају са друштвено-историјским околностима у којима је писац стварао, али и да осете, препознају, саживе се са његовом стваралаштвом у целости. Захваљујући настави књижевности, ученици стичу знања и умења која им омогућавају да тумаче Андрићева књижевна дела, нарочито, у вишим разредима основне и средње школе.

Улога наставника приликом проучавања приповетке је да укаже на богатство уметничких слика и поступака подстичући ученике да уживају у њеној лепоти. Паралелно са тумачењем дела, ученици имају могућност да изразе своје утиске, размишљају о поступцима јунака, откривати узрочно-последичне везе.

* jecagrebovic@gmail.com

На тај начин Јеленин лик биће проучен и продубљен, а њене особине истакнуте и поткрепљене. Проучавањем приповетке, обраћаће се пажња на споредне и мање важне детаље у делу, како би се развила моћ опажања и упоређивања, те појачао истраживачки дух. Обрадом приповетке, ученици ће уочити значај, величину, снагу и битност осећања љубави, и на тај начин ће бити подстакнута емотивна страна личности. Радним наложима и степенастим захтевима, наставник ће проблематизовати Јеленин лик и књижевне поступке.

Андрићева мистичност има свевременско значење, а његова дела у наставном проучавању проширују сазнајне видике ученика, подстичу их на запитаност над собом и животом, развијају критичко мишљење и оригинална гледишта. Проучавајући дела Иве Андрића, ученици проширују хуманистичка и књижевна знања, развијају књижевни укус и читалачке навике.

Никад није постојала. Ни сад је нема.¹

Приповетку „Јелена, жена које нема” књижевна критика готово једногласно смешта у сам врх Андрићевог опуса, представљајући је као синтезу и круну његовог укупног стваралаштва, и без које Андрићево дело не би било целовито (Башић 2011: 44). Ова приповетка представља дело из касне фазе Андрићевог стваралаштва. Лик Јелене заузима посебно место у читавој плејади Андрићевих женских ликова.

„Јелена, жена које нема” представља специфично дело које је Андрић написао пред сам крај живота, 1962. године. Питање са којим се прво сусрећемо тиче се жанра – да ли је „Јелена, жена које нема” приповетка или пак нешто друго? „Јелена, жена које нема” је жанровски комплексно и тешко одредиво дело. Многи проучаваоци говоре о тзв. „хибридној” или пак „лирској прози”. Радивоје Микић говори о делу које је блиско народној причи. Он наводи да је приповетка обликована процесом онеобичавања. Она је у равни сна, фикције, фантазије те је сврстава у фантастичну причу. Анте Башић изоставља атрибут приповетка, по његовом схватању тешко може бити речи о сврставању „Јелене, жене које нема” у било какву теоријску или логичну класификацију. Башић говори о *причи*, која се може заменити *животом*, тј. *живот причом*. Он „Јелену, жену које нема” одређује као *ЈА*-причу (Башић 2011: 44). Душан Маринковић дефинише дело као лирску прозу. Маринковић види *Јелену* као низање лирских мотива. По његовом схватању, јунак лирске прозе исповеда своје емоционалне доживљаје, размишљања, креће се.

Фабула је неразвијена, искидана, али остварена. Маринковић наводи да јунака пратимо у дужем временском интервалу, а да је тема љубав главног јунака према жени коју никад није видео, али му се с времена на време објављује. Тренуци њеног појављивања су нашироко описани. Слично Радивоју Микићу,

¹ Сви цитати из приповетке „Јелена, жена које нема” наведени су према издању из 2013. године, Sezam Book.

и Предраг Палавестра сврстава дело у тзв. „прихолошку причу о духовима”. Он се наслања на теорију о ghost-stories (прича о духовима). Затворена форма, по Палавестрином мишљењу, погодује такозваним готским причама о духовима и аветињским привиђењима. „Јелену, жену које нема” Палавестра сврстава у фантастичне приче, тј. приче о духовима, а све то захваљујући њеним формалним одликама. Таква прича комбинује стварност и фантазију. Утвара се може појавити у сваком часу и на сваком месту.

Јелена је комбинација приповетке, исповести, есеја, путописа и поезије. Иако је сврстана у приповетке, Андрићева „Јелена, жена које нема” противи се основној карактеристици епског дела – не да се препричати, она нема фабулу. Она је као леп сан, који упркос силном труду, никако не може да се речима опише. Али ко је заправо била Јелена?

О *Јелени* ће се говорити као о причи, заправо *ЈА*-причи. Она се састоји од три дела, чији је први део штампан између два рата (1934. године) као Галусов запис (јунака приповетке из истог времена „Занос и страдање Томе Галуса”). Други и трећи део ове приче објављени су у новије време (1958, 1959, 1961. године), а поента приче је „додата” када се прича појавила у књизи „Жена на камену” (1962. године).

Реконструкција настанка Јелене, као лика који се појављује у причи, али и саме приче нуди прегршт тумачења. Паралеле које се уочавају са ранијим Андрићевим опусом, и то првенствено лириком, „Знаковима поред пута” и „Ех Pontom” у многоме потпомажу тумачењу жанровски сложеног текста. Символи који се невешто јављају у лирици, с почетка књижевног стваралаштва, добијају своје потпуно значење у *Јелени*.

И шта ми, најпосле, знамо шта све постоји, а шта не?

„Јелена, жена које нема” је прича писана у првом лицу, нетипично за Андрића. Претходна дела не карактерише овај начин приповедања. Коначној верзији, и завршној, приписује се 1962. година, односно прича припада позном Андрићевом стваралаштву. *Јелена* представља круну стваралаштва Андрића. Разумевање *Јелене* омогућава нам рани Андрићев опус – лирика и „Ех Pontom”.

У најранијој фази Андрићевог стваралаштва открива се генеза касне Андрићеве фантастике, и то управо кроз доминантне мотиве и симболе који се јављају у разним песмама, а који су се опет много касније, под другим видовима и другачијим осветљењима, јавили у Андрићевој прози (Башић 2011: 24). То су најчешће симболи сунца, мора, свитања и сна, које примећујемо у *Јелени*. Нарочито је честа симболика сунца, односно светлости. У питању је повратак природе. У визији младог песника природа је била објекат психолошке катарзе: она се не доживљава изнутра него се споља предочава узнемиреном духу. (Башић 2011: 29). Природа је код Андрића изражена доминантно кроз један симбол – сунце. Сунце које се јавља код младог Андрића опет је приметно у каснијим његовим

записима. Повратак природи заправо представља „залажење у мит”, а касније се то назива „митски пантеизам”, како наводи Анте Башић.

Почетак уобличавања Јелене Палавестра проналази још у раном детињству, кроз идеал жене као добре виле уобличене у девојку, која једина може да утеши и спасе од великог егзистенцијалног страха, да осмисли живот и сваку патњу да претвори у срећу. „Јелена, жена које нема” припада кругу приповедака „са затворено алтернативном формом”, односно та се форма остварује кроз целовитост и јединство унутрашње духовне стварности, постављене у метафизички простор натприродног и чудесног и обасјане мистичном ауром фантастике. Структура те форме је заснована ономе што је у суштини невероватно, ирационално, халуцинантно и надстварно, на унутрашњим перспективама које се одржавају на бизарностима. Димензија ванземаљског омогућује пуни увид фантастичне реалности и готово нормалну и природну комуникацију живих људи с аветима, привиђењима и тајанствима. Приповедање је знатно редуковано и подређено затвореној структури личне исповести приповедача.

Мелетински истиче како се најважнија црта мита, нарочито првобитног, састоји у свођењу суштине ствари на њихово порекло: објаснити склоп ствари значи испричати како се она правила. Приликом разумевања Андрићевог стваралаштва неопходно је разграничити појам *анима* који се везује за његово дело.

Јелена је термин којим Андрић објашњава себе самог. Он више говори о себи самом него о својој драгани. Тумачење Андрићеве драге, посредством Јунга, говори о персони. Персона, по Јунговом тумачењу представља свесну страну властите личности. То је оно како се представљамо у друштву. Унутрашњи антипод персони чини душа и душевна слика аниме. Анима је кључни термин за схватање Јелене. Анима представља несвесно душевног живота – несвесну страну персоне. *Јелена* се развијала кроз читав опус на следећи начин:

- „Ех Ponto” (1918),
- „Искушења у ћелији број 38” (1924),
- „Сунце овог дана” (1933),
- „Галусов запис” (1934),
- „Знакови поред пута”,
- „Јелена, жена које нема” (1962).

Прво појављивање Јеленино везано је за „Ех Ponto”, тада се први пут чуо вапај „Куда ћеш, Јелена?” Присутно је одсуство Јелене, парадоксално. Она је отишла, а следи питање: „Куда ћеш?” Замишљамо зимски пејзаж, хладноћу која се шири као море, снег, и одсуство неба и сунца. Уочава се паралела са каснијим Андрићевим делом, где Јелене нема када нема ни сунца, што је и овде случај. Она је отишла, а за њом се чују гласови „Јелена, Јелена!” Јелена нестаје из зимског пејзажа, који је као море. Снег и хладноћа обузимају, а оморике су као капелице. У таквом окружењу се први пут јавља Јелена. Она нестаје и одлази, али само привремено.

Следећи пут се Јелена јавља у тексту из 1924. године. Главни јунак, неправедно оптужен се сећа пред судијом Јелене, и то у болници. Јелени је и овде плава коса – светла. Читајући *Јелену*, схватамо да се власи плаве косе провлаче дужи временски период и добијају свој коначни одблесак у њој (причи).

Наредно појављивање се везује за текст „Сунце овог дана” (1933). Приповедача – младића Александра сјај јутарњег сунца, које повезује са музиком/мелодијом, враћа у детињство. Јелена се јавља на плажи, уз сунце које „припече”.

Највећи, најцеловитији и засигурно најинтригантнији запис о Јелени је из приче „Јелена, жена које нема”. Примећује се једна разлика, претходних пута када се Јелена појављивала, њена појава била је повезана са неким преломним животним тренуцима, овде то није случај. Јелена се појављује за време летњег периода, од априла до почетка новембра. Њено привиђење је у вези са сунцем. Њено појављивање је „природно”, не постоји тешко унутрашње стање које је призива. Повезивање са сунцем и светлошћу сусрећемо у свим фрагментима о Јелени. Међутим, овде се прецизира тачно кад је то – летњи период. Сунце и светлост представљају веома честе и изузетно значајне симболе који се јављају у Андрићевој лирици. Све што се повезује са надом, очекивањем бољег, прожето је сунцем и сунчевом светлошћу. Тежња за животом. Символика сунца повезана је са концептом божанског и наде.

Прича се састоји од три дела – „Од самог почетка”, „На путовању” и „До дана данашњег”. Приповедање је нелинеарно и испрекидано бројним дигресијама које се везују за Јелену. Сазнајемо да се Јелена јавља у летњим месецима и увек је у вези са музиком, шалом и мирисом. Њено привиђење је у вези са сунцем и његовим путем. Приповедач каже: *Ја то зovem привиђењем због вас којима ово причам, за мене лично било би и смешно и увредљиво да своју највећу стварност називам тим именом, које у ствари не значи ништа.* Андрић је у Јелени, вероватно несвесно, пресликао своју аниму, свог двојника. Поставља се питање да ли је Андрић у ствари Јелена, или је пак Јелена Андрић?

Јелена се јавља увек у вези са сунцем. Сунце је у вези са Богородицом, сазнањем, надом. Тежња за животом је у вези са сунцем, а култ сунца изводи Андрића из његове тамничке тмине. Нестаје Андрићев песимизам карактеристичан за раније стваралаштво и уступа месту вољи за животом. Та светлост омогућава приступ у свет духа, што Јелена у ствари и јесте, нестварна стварност аниме. У народној култури, која је блиска Андрићу, светлост представља оваплоћење лепоте, истине, праведности. Епитет „светли” близак епитету „Свети”. Сунце се поштује као извор живота. Управо сунце пружа извор енергије за развој света духа. Са појавом сунца и Јелене, приповедач добија вољу за животом и радом. Јелена стоји *невидљива и нечујна, негде иза моје сенке*².

Сенка је, опет, у вези са сунцем. Јелена *спава у мојој сенци*. Сенка је нешто неодвојиво од човека. Не може се човек ослободити сенке, а јавља се управо кад се јави и сунце. Током зимских месеци је невидљива и своју потпуну видљивост

²Подвукла Ј. Г.

добија онда кад је сунце најјаче. Тако је и са Јеленом, она је најјача кад је њена сенка најјача.

Следећи део приче се односи на путовања. Јелена је најчешће на путовањима поред приповедача. Зато он и воли да путује. Путовање је редовно неодређено. Никада не сазнајемо где се заправо путује. Добијамо споредне податке о местима. Путовања су увек у вези са Јеленом – путује се због ње и због сусрета с њом. Символика путовања је потрага за лепотом, истином, миром, бесмртношћу и открића духовног. Јунг наводи да путовање представља незадовољство које тера човека на потрагу и на откривање нових места. Андрић путује како би задовољио своје незадовољство.

Путовања су потрага за Јеленом – *Сав ранији живот живот иза мене је, сав будући тек преда мном*. Одисеј на путовањима тражи самоостварење, а са психичке стране, путујемо јер појединац тражи своју другу, несвесну, потиснуту половину. Треба напоменути, с друге стране, да постоје места на којима Јелена не опстаје. То су места масовних окупљања. Гужва их дели, од граје је не чује. Јелена не функционише када је део друштва. За комуникацију са њом, неопходна је самоћа и усмереност на унутрашње стање сопственог бића.

Поред путовања и воза, издваја се и мотив косе. Појава Јеленине плаве власи. Коса је један од магијских симбола. Коса представља, по народним веровањима, човекову животну снагу. Јелена се појављује за време чешљања и губи се у огледалу. Није ли управо огледало наша друга стварност? Види ли Андрић себе заправо у огледалу, свог двојника? Зупци чешља приказују зраке небеске светлости кроз које они допиру до бића.

Био сам потпуно занесен гледајући како се свак као чаролијом мења чим погледа Јелену у лице. Однос других људи према Јелени огледа се кроз машту. Она је предмет маште, а машта је стварна, машти се диве, она је нада, жеља, а пред тиме људи остају без речи.

Приповедачева жеља да досегне Јелену, дошла је до тога да он очекује писмо. *Али сада ми се чини да је то била обмана, самообмана обманутог човека. У ствари, она и не зна за мене, а ја знам само за њу. Тако је, и тако је – истину ваља признати. Могло би се рећи да сам увек живео од сећања на једно привиђење, а сада живим од успомена на та своја сећања*. Андрић жели повратну информацију. Каже да живи људи стварно пишу, а она? У последњој „трећини” приче, приповедач већ нема сна, тама га обузима јер се Јелена све мање појављује. Он ишчекује њен долазак – *Ње нема. Изгубио сам се тражећи је*. А онда опет каже – *Ја читам Јеленино писмо које нисам никад примио*. Дошла је зима и одсуство Јелене. Њене речи, мелодије, шале. Андрић жељно ишчекује пролеће и сто осамдесет сунчаних дана. Дах ће бити слободан. На пролеће је богат и миран, и може да чека. *Свуда се и свагда може јавити Јелена, жена које нема. Само да не престанем да је ишчекујем!*

Лепота је последње прибежиште у свету.

Испреплетана сном и јавом, стварношћу и илузијом, лепотом и светлошћу Андрићева *Јелена* заиста представља круну његовог стваралаштва. Неухватљива фабула и Јелена чине особит свет. Јелена представља биће сунца, које се развијало од самих Андрићевих књижевних почетака. У Андрићевим стиховима антрополошки се разликују карактеризације бића дана и сунца, и бића ноћи и месеца. Јасно је где се Јелена сврстава.

Јелена се као лик формирала кроз читаво Андрићево дело. Свој коначни облик она добија у приповеци, причи „Јелена, жена које нема”. Од несигурних споредних спомињања у другим делима, до коначног свог прибежишта, до фантастичне приче која мами и плени својом лепршавошћу и лакоћом. Њена појављивања су у вези са сунцем и светлошћу, са извором живота и надахнућа. Јелена је Андрићево друго ја.

Јелена представља *машту, надахнуће*. Свака њена појава се ишчекује са нарочитом жељом и чежњом. Она је музика и мелодија које чине пишчев свет.

Јелена се може схватити као Андрићево несвесно. Јелена представља машту за којом и Андрић и приповедач (који су у причи једно) чезну. Приповедач ишчекује надахнуће које се јавља с пролећа. Човек обично заиста добија снагу како се сунчани дани јаве. Митски панатаизам се огледа у повезаности са природом. Следећи корак јесу путовања. Приповедач на путовањима тражи своју Јелену, своју машту и надахнуће. Очаран је како људи реагују када виде плод маште (*Био сам потпуно занесен гледајући како се свак као чаролијом мења чим погледа Јелену у лице*). А опет, с друге стране, машта се не приказује на прометним местима и местима која одзвањају гласовима. Чекајући писмо, приповедач жуди за повратним одговором, за нечим конкретним, за делом које ће бити опипљиво, колико год оно неопипљиво и нематеријално било. Он очекује продукт своје маште. Андрић жељно ишчекује да види да ли је успео да ухвати своје надахнуће и вербализује га.

Јелена представља диван приказ како човек трага за својим надахнућем које му увек узмиче. Када помисли да му је довољно близу пришао и да зна шта чини, оно га поново изненади и умакне. Кроз ову причу, Андрић несвесно приповеда о себи, али и о свакоме. Сви ми покушавамо наћи неку Јелену, која је с времена на време ту, која се прикаже, а затим неосновано оде ако не успемо да забележимо тренутак. Андрићево стваралаштво се не завршава овом приповетком. Он је трагао за својом Јеленом докле год је био жив. Трагао је за својом маштом и инспирацијом. Она се формирала током читавог књижевног рада, а онда, кад је мислио да је најзад „ухватио”, опет му је измакла. То је доказ да она заиста постоји и да га тера да иде даље до граница својих могућности. Андрић је то знао, ишчекивао је своје надахнуће свакодневно, и налазио лепоту у томе.

ЛИТЕРАТУРА

Андрић 1998: И. Андрић, *Поезија*, приредио Александар Јерков, Сремски Карловци: Каирос.

Андрић 2002: И. Андрић, *Знакови поред пута*, Сремски Карловци: Каирос.

Андрић 2011: И. Андрић, *Ex Ponto*, Београд: Гутембергова галаксија.

Андрић 2013: И. Андрић, *Јелена, жена које нема*, Зрењанин: Sezam Book.

Башић 2011: А. Башић, *Андрићево свјетло изнад пута*, Београд: Јавно предузеће Службени гласник.

Кољевић 1983: С. Кољевић, О симболизму у Андрићевој приповеци Јелена, жена које нема, *Часопис за књижевну и умјетничку критику*, Год. 27, књ. 53, бр. 1/2 (јануар/фебруар 1983), стр. 52–59.

Микић 1975: Р. Микић, Јелена, жена које нема и поступак онеобичавања, *Часопис за књижевну и умјетничку критику*, Год. 19, књ. 37, бр. 2 (фебруар 1975), стр. 192–199.

Палавестра 1983: П. Палавестра, *Приповетке Иве Андрића*, Београд: Полит.

Jelena G. Grebović

RE(CONSTRUCTION) OF THE STORY
“JELENA, ŽENA KOJE NEMA”

Summary

The paper analyzes Andrić's work “Jelena, žena koje nema”. The paper dealt with the reconstruction of the origin of this work. The genesis of the origin of the story, its peculiarities, motives and symbols that appear are presented. With the help of various authors, a completely new interpretation of Jelena was reached. Important places are highlighted. Clarified and explained literary theoretical concepts important for understanding the work. The work of Jelena was interpreted as imagination and inspiration, and the end of the work brought a synthesis and emphasis on new points of view discovered during the analysis of the work.

Keywords: Jelena, žena koje nema, Andrić, short story, prose, I-story.